

IZABELLA KIRÁLYNÉ.

(1542–51.)

I.

Izabella Erdélyben szervezi magát. Birodalma határa. Ferdinánd részére szándékolt lemondásáról felhagy. A török hadat hoz: Ferdinánd a kormánya alatti Magyarhont védeni nem képes, folyvást vesz belőle.

Izabella királyné Erdélybe jött, egyelőre a dévai, később a gyalui várban, véglegesen pedig Gyulaféjérvártt üté fel királyi székét... Sajátlag e ponton válik el Erdély Magyarhontól... E percztől két magyar haza van, de csak mint egy test két szívkararája, melynek egy az öröme, egy a fájdalma.

Izabella királyné a szultán és nemzet akaratához képest átvette fia nevében, annak nagykoruságáig a kormányt: s a Bánság, Magyarország egy része s Erdély felett elkezdé kormányzását.

Magyarország királynéja s vele a magyar szent korona végre is Erdélybe szorult, mintegy bizonyítékául annak, hogy az ő magyar királyok Feketetengerig nyuló birodalmának Erdély lett volna legtermészetesebb, legerősebb középpontja.

Mikor Izabella bejött, még hatalmas terület felett rendelkezett: Kassától Belgrádig terjedett uralma.

A Tiszán túl, Kassa vidéke a szép jellemű Csécsey Lénárd; lejjebb a váradi és csanádi püspökség, Szathmár, Arad, Bihar, Szolnok, Békés megyék Martinuzzi alatt; Temesvár és Lippa környéke, Lugos, Káránsebes s több városok felett, a Dunáig és Belgrádig, a királyi-ház tántoríthatlan

rokona, Petrovics Péter állt; Erdélyt s Máramarost a királyné kormánytanácsa igazgatá ¹⁾. Bár a magyar királyné egy sereg hatalmas várat, egy sereg várost és falut mondhatott magáénak; de fájdalom, a török kézre került Buda helyett Gyulafejérvár, Mátyás palotája helyett erdélyi püspöki-lak lett a királyi székváros s királyi-lak. Szomorán kiálthatunk fel Virgillel: En quo discordia cives – Perduxit miseros.

A mint felebb látók, mikor Izabella Erdély határát átlépte, alkudozásban állt Ferdinánddal, hogy a magyar birodalom e részeit is uralma alá bocsássa; a szerződés már papíron volt, Ferdinánd megerősíté, Izabellán volt a sor, hogy azt aláírja.

E szerződésnél fogva Izabellának Szepesvárra kell vala költöznie, mint a vissza ígért szepességi herczegség, a Zápolyák ős fészkebe; igende elfoglalója, a hatalmas Thurzó Elek azt előleges kárpótlás nélkül kibocsátani nem akarta: Izabella tehát a szerződést aláírni vonakodott.

Azonban a történik, hogy a német birodalom valahára Magyarország visszafoglalására tekintélyes serget szavazott, s az éppen indulandó volt. E sereg Erdély ellen is fordulhat, gondolák Martinuzziék, s a különben is feltételes szerződvényt a királynéval jul. 26-kán Fejérvártt aláíraták ²⁾.

Harmadnap Izabella Kolozsvárra indult, hol a meghívott rendekkel, minthogy Székesfejérvártt jelen nem lehetett, férje temetési ünnepélyét maga is megtartá ³⁾.

A birodalmi sereg septemberben csakugyan beindult. Mire Erdélyből követség mene Bécsbe, mely a szerződvény értelmében hódolatot vitt ⁴⁾. S Ferdinánd oct. 1-én Martinuzzi részére egy külön szerződvényt irt alá, melyben állásában biztosítja.

Kedvező percz Ferdinándra, ugylátszik közóhajtás lön egyesülni Ferdinánd alatt, hogy közös erővel Budát s a többi részeket vissza vegyék... De nem volt ki felhasználja, mert Joákim brandenburgi fejdelem, a birodalmi sereg fővezére, Buda helyett Pestet ostromlá, s mire meghallá, hogy a töröksereg

¹⁾ Francisci Forgács Rerum Hungaricarum Commentarii. 2–3. l.

²⁾ L. az Oklevelet. Katona. XXI. 186. l. ³⁾ Wolf. de Bethlen I. 416.

⁴⁾ Bucholcz, Gesch. Ferd. V. 188.

Nándorfejevárra érkezett, Ferdinánd s a sereg legnagyobb megaláztatására – visszahuzta táborát.

Az ország, mely kétségbeesett védelme felől, zugolódásra fakadt; s a közelkeseredést nevelte az, hogy a német vezérek a kudarcot a magyarokra háriták, miért a hatalmas Perényi Péter fogságra vettetett, idegen bírák elé állítottak ¹⁾. Mire Thurzó Elek, helytartó, s más protestánsok szertefutottak ²⁾.

Ez esemény és erőszak a protestáns Erdélyt is megrázza. Martinuzzi Perényi sorsától félhetett. A nép Péter vajdát rettegé, kinek a szultán meghagyta, hogy Erdélyen a Ferdinánddal szövetekezést megbosszulja.

Bár mennyire hánykodtak a kedélyek, oct. 11-én küldöttek indultak Bécsbe, s felkérték Ferdinándot, hogy Péter ellen segélyt küldjön ³⁾. Azonban segély helyett a jött, hogy Ferdinánd oct. 18-án az erdélyi püspökség javait Serédi Gáspárnak, a felső magyarhoni hadak vezérének adományozta ⁴⁾.

Segély sehol, s Péter vajda oct. 24-én Beszterczénél betört, Csicsót ostrom alá vette ⁵⁾. A német táborra jött, de tábort nem talált török sereg szintén fenyegetőleg állt Erdély határain. S Ferdinánd segély helyett, Bornemisza Pál, budai praepostot mint királyi biztost inditá, hogy Erdélyt átvegye, s azt Báthori Endrének, mint királyi helytartónak kormánya alá bocsássa.

Már csaknem kezökben láták Erdélyt, mikor Martinuzzi, fájlalva magát, Izabellát és a hont kockára vetni, döntő gondolatra jön: oct. 29-én, Váradról kereken megirta Ferdinándnak, hogy Erdély átvevését halasszák jobb időkre, Báthorit ne küldje, mert ez alkalommal maga veszi át Izabellától a kormányt Ferdinánd részére, s egyszersmind az ország javáért a törökkel összeköttetésbe tette magát ⁶⁾.

Még nem vette volt Ferdinánd e kellemetlen levelet, mi-

¹⁾ Fogva volt 1547-ig. Elbetegesedett, Istvánfi, Libr. XV. s a mint kijött megholt. ²⁾ Jellemzését Istvánfi, Libr. XV. 167. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 120. ⁴⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. I. 218. ⁵⁾ Kemény, Fundgruben. I. 27. Miles szerint előbb Brassóra jő. 37. I. ⁶⁾ Hatvani, M. Történeti Zsebkönyve. 263.

dön nov. 1-én Pozsonban hongyulést hirdetett, s a nádor választást, alkotmányos életünk ez egyik garantiáját, azon reménnyel háritá el, hogy azt a maholnap egyesítendő országgal fogja megválasztatni.

Szép remény, de mindennap messzébb esett tőle. A török naponta foglalt. S mikor Serédi nov. közepén megírá, hogy meg van bizva a királynét a Szepességre kísérni: Izabella azt válaszolá, hogy Péter vajda hadaival Erdélyben van, míg tehát ki nem megy – mit egyébaránt fegyverrel nem is kényszerítettek – Erdély érdekében tanácsosnak látja itt maradni; különbenis még mielőtt kimegy, Szepesvár átadását kívánja ¹⁾).

Mindkettő nyilatkozott tehát, Martinuzzi is Izabella is: s Ferdinándnak meglehetősen meg lön mondva, hogy Erdélyt átengedni nem hajlandók. Serédi erre kényszerítőleg lépett fel, megírá, hogy dec. elején Kolozsvártt lesz, Martinuzzit felszólítá, hogy jőne ő is oda; azonban a közvélemény e tervtől már messzejárt, s Serédi mind az udvartól, mind a rendektől oly válaszokat kapott, hogy mielőtt bosszusan távoznék, azzal fenyegetődzött, hogy fegyverrel is végre hajtják Erdély visszakapcsolását. Tűréből dec. 24-én még visszair a szászokhoz, inti őket adott szavuk megtartása, s a tőle megtagadott püspöki dézma kiszolgáltatására ²⁾): s azzal hazament.

Bár azt tudnák védelmezni, mit birnak, gondolák az erdélyiek, kik éppen Tordánál táborban álltak. Nehogy baj következék, a tábor dec. 22-kén Tordán gyűléssé alakult, s Izabellához feliratot intéztek, melyben engedelmet kértek, hogy egybehívása nélkül hongyulést rögtönöztek; megköszönték, hogy Patocsi Ferenczék Ferdinándhoz küldte volt, s hajlandónak mutatta magát a hon javáért lemondani: de felszólíták, hogy a három nemzetből rendeljen magához küldötteket, hallgassa ki véleményöket, mielőtt a hon felett határzana ³⁾). Mi annyit látzott tenni, hogy a közvélemény abban állapodott meg, hogy

¹⁾ Hatvani, Tört. Zsebkönyve. 264. ²⁾ Okl. szász nemz. levéltár másolata, gr. Kemény József gyűjt. ³⁾ L. Az articulust Codex Art. Diet. I. 46. gr. Kemény J. gyűjteményében.

Lengyelország, Moldva és Oláhország példájára adó mellett, vessék magokat a szultán oltalma alá, a mit később ki is vittek.

Kissé messze is mentek volt a dolgok, hogy Erdély csak-ugy könnyedén oda adja magát. A közkedvességet nyert özvegy királyné s a nemzet árvája János Zsigmond könnyü kibocsátását a nemzet lovagiassága sem engedé. Tulfelől a polgári és vallásos szabadság annyira felvirágozott vala, hogy azt koczkaztatni, senki sem akarta. Az udvarnál Izabella és Martinuzzi habozott, a protestáns Petrovics és Battyáni, a királyné két legbefolyásosabb tanácsosa nyíltan ellenzette; a nemzet két-tőjük közt megosztolt, s már csak az a kérdés, melyik hatalmasabb.

Országgyűlésre bizák az ügyet. A két párt kemény összecsapásra készült. Martinuzzi, ki a nyereséges átadásról mind nem mondott le, hogy Ferdinánd kegyét kiérdemelje, a protestánsok ellen is fel akart egyúttal lépni: Honterus Jánost brassai papot, ki a Barczaságot lutheran vallásra téríté, s Brassóban már oct. folytán lutherán istentiszteletet kezdett, e hongyűlésre megidéztté. 1543. febr. 26-án Tordán nyílt meg e nevezetes gyűlés, melyre Honter megjelenni nem mert, hanem paptársait küldé; s mely végül is oda ütött ki, hogy a protestáns vallás ügye, ha eléjött is, inkább diadalban részesült ¹⁾, mert a végzések közt csak azt látjuk, hogy a független párt győzött, Izabellát fia nevében fejdelmöknek nyilváníták, minden fenségi jogot kezébe tettek le, kikötötték, hogy idegent országos hivatalba ne tegyen; s azon döntő határozatot hozák, hogy a portára küldjék meg az adót, vigyék meg a szultán felsősége Izabella és fia uralma elismerését, kérjék fel a szultánt, hogy a királyfi halála esetére biztosítson Erdélynek szabad fejdelmi választást ²⁾.

A koczka el volt vetve. A bizonytalanságnak vége volt. Ferdinánd belátta, hogy szépen mire sem mehet többé, a protestántismust többé nem legyezé, hanem ápr. 21-én a Szepes-

¹⁾ Benkő, Milkovia. II. 467. Chron. Fuchs-Olt. I. 54. Miles 39. Kato-
na XXI. 260. ²⁾ Az articulusokat gr. Kemény J. Cod. Art.
Diet, I. 50. I. Archiv N. F. II. 114.

ségen ellene keményen fellép... Erdélyben pedig Honter nyomott röpiratban hirdeté a Barczaság reformatióját.

Ily hangulat uralkodott Erdélyben, mikor Martinuzzi a szultán azon parancsát vette, hogy szarvasmarha, juh és liszt-ről gondoskodják induló félben álló serge számára; s tulfelől vette Ferdinándtól, hogy Báthorit a várak átvételére sereggel Erdélybe indítja. Martinuzzi félretéve minden tétovázást, előbb csak tanácslá, hogy Báthorit ne küldje, mert Erdély nem lesz hajlandó bebocsátni; később kereken kimondá, hogy Erdélyt s a várakat Izabella nem adja.

Nem is volt ideje, mert a szultán nagy haddal készült Magyarországra. Hogy előbb Erdélylyel tisztába jöjjön, Péter, moldvai vajdát reánk küldé; ez a Bodzán nyomul be, s úgy vonul Beszterczének ¹⁾, mintegy tudtára adván Erdélynek, hogy ha a szultán felsőségét el nem ismeri, s az adót megküldeni tovább is vonakodik, haragját magára várhatja ²⁾. Martinuzzi belátta, hogy szép szóval a törököt tovább kielégíteni nem lehet: adót szedetett, melybe a székely főbbek két, a lófök egy darab ökröt, a nép pedig 1 frtot ada ³⁾. S a tizezer arannyal, mint Erdély legelső rendes egy évi török adójával jun. 1-én Szalánczi János és Fekete Ferencz a Drávához érkezett szultán elé siettek.

Erre Szolymán és Ferdinánd közt megnyilt a hadjárat, melyben a török a Duna mentén ismét egy sereg várat és várost ejt hatalmába: többek közt aug. 10-kén Esztergomot, sept. 4-én Székesfejérvárt bevette; s mintegy jószántából megtért, mert Ferdinánd serge oly szellemü volt, hogy csatát nem lehetett vele kísérteni ⁴⁾.

A szultán elment, de Rusztán basát a Rákoson hagyta, nehogy Buda a Ferdinándtól Pozsonhoz összehuzott seregnek áldozatul essék. Körül-belől 15–20,000 magyar nemes támogatá a tábort, s Erdélyt is felszólíták, hogy jöjjenek, s egye-

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 416. Miles, Würg-Engel. 37. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. II. 229. Wolf. de Bethlen. I. 417. ³⁾ Kulcsárféle Krónika. 13. l. ⁴⁾ A hadjárat részleteit l. Istvánfi, Libr. XV. Katona, XXI. 295.

sült erővel Budát vegyék vissza. Martinuzzi késznek nyilatkozott volt, s csak arra kérte Ferdinándot, hogy a Tiszát fedezze, míg táborával átkelhet... Azonban a mint a szultán vissza-indult, s a cseh, morva s több örökös tartománybeli urak hátaikat többé nem félthették, azonnal nyergeltek. Az erre elkeseredett magyarság Ferdinándhoz küld, felkéri, siessen le, s akadályozza meg a sereg szétmállását. Ferdinánd sept. 19-én le is jött, s öt annyi kérésök után valahára táborukba látva, vérmes reményeket kötöttek a sikerhez, csaknem Budán a török által tapodott magyar trón körül láták magokat, édes álmaikban... azonban az osztrák urakat Ferdinánd sem vala képes Rusztán és Buda ellen vezetni.

Képzeltetni a magyarság hangulatát a csalódás felett; mire egy nagy rész azon gondolatra jött, hogy jobb egyszerre s Erdélylyel együtt a törökhöz csatlakozni, mint minden évben egy-egy darab országot veszelve, mint meghódítottak hajlójának járomba... Erdély politikáját követve, a törökkel alkudozni kezdtek ¹⁾... Az erdélyi rendek pedig nagyot okulva, nov. 29-kén Marosvásárhelytt összegyűltek, s Martinuzzi elnöklete alatt több rendszabály mellett, a török adót állandósítani akarván, felhajtását szervezék, s meghatározzák egyszerűs mind, hogy a 10,000 arany adó mellett mi ajándékot kezdjenek küldeni ²⁾.

Azonban Ferdinánd tapintatossága ezúttal is módot talált Magyarhont lecsilapítani. Elhité a magyarokkal, hogy tavasszal a pápa és német birodalom segélyével, a császárral együtt személyesen lépnek síkra Magyarorszáért: s a nemzet felmondott a török rokonszenvvel, s harcra kezdett készülni.

Készültek, s hogy e készület országos legyen, Ferdinánd Erdélyt és a tiszai megyéket Martinuzzi által 1544. első napjaira Váradra hivatá, Bornemisza Pál veszprémi püspököt királyi biztosául oda küldé.

Bornemisza jan. 8-án az egybegyűlt rendek elé lépett, s előadva, hogy a király személyesen akarja ez év hadjáratát ve-

¹⁾ Hatvani, Történelmi Zsebkönyve. 274. ²⁾ Ez ajándék értéke kupa-
pákból és pénzből állott. L. részletesen gr. Kemény J. Cod.
Art. Diet. I. 51–54.

zetni, felkérte a rendeket, hogy támogassák. Buda visszavétele még mind hő óhajtása lévén minden magyarnak, hogy Erdély se maradjon hátra, minden kaputól három forint adót szavaztak meg, s azon ígéretet tették, hogy jobbágyostól síkra szállnak a nagy cél elérésére.

Bornemisza annyira meg volt elégedve, hogy másnap okmányt nyújt át Martinuzzinak, melyben Ferdinánd őt helytartójának s kincstárnokának nevezé, mi által hatalma, mit eddig csakis a tiszai megyék felett nem korlátolt senki, Izabella egész birodalma területére kiterjesztetett. Jan. 12-kén a királyi biztos és királyi helytartó közt értekezlet vette folyamat, melyben Martinuzzi következő feltételeit nyilvánítá: hogy Ferdinánd Erdélybe senkit se küldjön, míg serge hadjáratát derekasan meg nem kezdi; Izabella kivonulását ne erőszakolja, különben Erdély török kézre jut; végül, hogy azon ideig engedje, hogy Izabella nevében kormányozhasson, mert az erdélyiek nyugtalanok és nyakasok.

Erre Bornemisza jan. 21-kén Gyaluba érkezett Izabellához. Másnap kihallgatást nyert, melyen Lesetzki lengyel követ, Petrovics, Mikola László alhelytartó ¹⁾, Kendi Ferencz s néhány tanácsos volt jelen. Küldetését, mi Erdély átadását tárgyzá itt is előadta; de a királyné csak annyit válaszolt: hogy a tárgy fontos, s minden tanácsosai kihallgatását igényli, azokat – minthogy azon időben nem laktak az udvarnál – febr. 18-ra összehívja, s határozatukat különös követ által fogja a királynak tudtúl adni. Azonban estve a királyné Bornemisztát magán kihallgatásban részesíté, melyen csupán a lengyel követ s a királyné lengyel titkára volt jelen. Nem tudni a gyenge asszony, vagy a betanított királyné beszélt, elég hogy mentetgé magát, hogy őt Erdélyben csak tanácsosai tartják, kik a törökkel tartanak; s kérte Ferdinándot, hogy mi előbb szabadítsa meg innen, mit fogságnak nevezett; ígérte, hogy az erdélyi püspökség birtokait, Serédin kívül – kitől a mult decemberben megtagadta – átadja bár kinek, de Serédit az er-

¹⁾ Kolozsm. Convent. Transsumt. XI. 133.

délyiek nem szeretik; biztosítá, hogy Temesvárt Petrovics az ő szavára szintén átbocsátja, csak Ferdinánd Petrovicsnak érette más várat adjon Szepesvár közelében; magának pedig Szepesváron kívül még egy várat kért, hogy ha ott pestis mi háborgatná, legyen hová huzza magát; titkára bihari Csáki Mihály kánonok ¹⁾ számára kérte az aradi praepostságot; Martinuzzira nézve pedig tanácslá, hogy ne higyenek neki, de azért bizalmat tessenek iránta....

Az eszélyes kir. biztos nem hitt teljesen Izabellának, több bizonyosságot kivanván, Temesvár átadása iránt Petrovicsot is felszólítá: s az hasonló értelemben nyilatkozott, Temesvárért Munkácsot kérte; az alatta állt ráczok részére pedig, hogy erősitse meg Ferdinánd őket birtokukban, melyre őket János király telepíté, s biztosítsa, hogyha Szerbországot visszafoglalja, őket hazájokba ereszti, s ismét despota választást enged nekik.

Kendi Ferenczcel szintén értekezett, az egy tisztességes állomást óhajtott. Végezvén Erdélyben, Bornemisza Váradra tért, hol Martinuzzival a tavaszi hadjárat felett tervelgettek; onnan Béltekre ment Drágfi Gáspárhoz, Izabella hatalmas hivéhez, azt szintén megnyerte; onnan Battyáni Orbánhoz, ki a dunai hajóhad parancsnokságát kívánta... S azzal vissza Ferdinándhoz sietett ²⁾.

Igy kezdődött ez év, melynek januárban órákig tartó nap s három holdfogyatkozást jegyeztek fel, s mint írják, márcziusban három, juniusban már öt nap mutatkozott az egen; s nyár folytán annyi sáska jelent meg, hogy ágyukkal lödözték ³⁾.

¹⁾ Ezen Csáki az 1268-ban nemesedett, bihari elő nevet viselt, a grófi családtól különböző Csákiakhoz tartozott. Cs. Mihály 1543-ban krasznai esperest (Szeredai Notit. Cap. Alb. 164.) Később Izabella titoknoka, végül János Zs. cancellára. † 1572. sat. I. gr. Kemény értekezését róla. Archiv. d. Vereins. N. F. II. 75–127.

²⁾ L. Bornemisza előterjesztését, Buchholtz. V. 174–176. 202–9.

³⁾ Miles, Würg-Engel, 39. I.

Nem tudni mennyi befolyása volt a kedélyekre az égi jeleknek, mely a küszöbön álló anarchiát látszott jövendőlni, de hogy a Bornemisza püspök benjárása Erdély rendeinek csakugyan visszatetszett, s hogy Martinuzziban ekkor a függetlenség istápját láták, mutatják az országgyűlési végzések, melyek Tordán, ápr. 24-én keletkeztek. Itt keletkezett az annyit emlegetett törvényczikk, mely által a három nemzet, mint század előtt, minden ellenség ellen egymással egyességre lépett, kimondván, hogy a közös hazát pénz és védelmi erővel egyaránt védelmezik; meghatározzák, bár érvénybe nem lépett, hogy vallás dolgában többé senki se ujjitson, ellenben a meglevő vallások egymást ne botránkoztassák; mi végre a három Barsait, kik egy feszülettel illetlenül bántak, nyomozás alá vetették; végre határozattá lön, hogy Martinuzzi helytartó tudta nélkül, senki követeket az országból ne küldjön, s azon hatalommal ruházzák fel, hogy jószágokat adományozhasson¹⁾.

S az ördög nem is aludt, mert a budai basa összehuzta a vidékről a török csapatokat, s május folytán Vizsegrádot, s utána egy sereg magyarhoni várat megveve³⁾. S a magyarhoniakat oda keseríté, hogy a tiszamelléki megyék jul. 6-kán Sajó-Szt.-Péteren, az Erdélyhez tartó alföldi megyék Debreczenben gyűlést tartának, s meghatározzák, hogy ismerjék el a török felsőséget s kínálják meg adófizetéssel.

Az izgalom e perczét Martinuzzi egy államcsinyra használta fel. Tordára aug. 1-re országgyűlést hi össze, s az egykor János királytól, legközelebb Ferdinándtól is megnyert helytartói és kincstárnoksági czímet még egygyel akará szaporítani, mit tényleg már birt, a fő kormányzó sággal. A hatalmat megszavazták, de nem a czímet, csak is az ország főbirájának nevezék³⁾... Azért az udvar Erdély feletti kormánya megbukott, Erdélyt, mit eddig Petrovics Izabella nevében kormányzott, szintén hatalmába kapá; s törvénybe igttatták, hogy minden országos jövedelem az ő kezébe szolgáltassék⁴⁾.

¹⁾ Az articulusokat I. gr. Kemény, Art. Diet. I. 57. ²⁾ L. Istvánfi. Libr. XVI. ³⁾ Judex generalis; de főkormányzónak hitták. Fundgruben. I. 29. l. ⁴⁾ Tordán 1544. aug. 1-i 3. és 4-dik art.

Petrovics látva, hogy a pálos barátról is maholnap elmondhatni, mit Mohácsnál (Tomori) Pál barátról mondtak: hogy neki viszi a magyarokat, – elismerve az ember roppant népszerűségét s még eddig szerencsés politikáját, hogy szakadást ne csináljon, nem magyarázgatá, hogy ő Ferdinánd s nem Izabella helytartója... a gyűlést még folyama alatt odahagyta, kiment a Bánságba, mi kezén maradt ¹⁾).

S az új kormányzó mindjárt hevenyében adót rótt ki; aug. 20-kán a székelyeken ököradót szedetett ²⁾); s a moldvai vajdák folyvást visszakövetelt hűbérét, a festői magasságban fekvő s az ő szamosujvári várát legközelebről fenyegető Csicsói-várat, Izabella nevében lerontatá ³⁾).

II.

Martinuzzi mint kormányzó. Ferdinánddal felhagy, a törökkel kezd szövetkezni. Meg akarják buktatni, de kivágja magát.

Martinuzzi hatalma legmagasb fokára jutott. Csak mint helytartó és főbiró irt ugyan alá, de kormányzónak czimezzék és tekinték; s a nélkül, hogy a királyné megerősítésére szüksége lett volna, hivatalokat osztott, falukat adományozott ⁴⁾); csak is jószág és fővesztési ítéleteit lehetett a királyné elé feleltetni ⁵⁾).

Ártánházi Bornemisza Boldizsár, Izabella egykori erdélyi fővezére, ugylátszik, teljesen lelépett, jutalmúl oct. 21-kén Izabellától Létavárárt kapta ⁶⁾).

Martinuzzi mellé, mint alhelytartó és alfőbiró szamosfalvi Mikola László lépett fel ⁷⁾).

¹⁾ Kulcsárféle. Krónika. 13. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 462. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 418. ⁴⁾ Adományait így kezdi: Nos Frater Georgius, Episc. Varad. Thesaur. Locumten. Reginalis Majestatis et Illustrissimi filii sui, ac Regni Hungariae Judex Generalis. E cím alatt erősíti meg a százszok diplomáját 1544. nov. 11-én. L. Adományát Kolozsm. Conv. Trans. XI. 915. ⁵⁾ 1544. aug. 1. Tordai gyűlés 2. art. gr. Kemény Art. Diet. 68. ⁶⁾ Kolozsm. Conv. Transsum. XIV. 33. 38. Neje, Szécsi Anna 1547. máj. 11-kén már özvegy. Kolozsm. Conv. Transsum. IX. 128. ⁷⁾ Kolozsm. Convent. Transsumtumai, V. 561. XI. 133.

Igy volt szervezve Erdély s a hozzá csatolt magyarhoni megyék kormánya, midőn a császár Wormsba, 1545. elejére birodalmi gyűlést hirdetett, s Ferdinánd gyertyaszentelőre, Nagyszombatba szintén országgyűlést, hová Erdélyt s a tiszaimegyéket is meghivá, hogy a birodalommal kezét fogva a török ellen szervezzék magokat.

Nagy volt a remény, mely e gyűlésekhez köttetett... Azonban a pápa közbevág, kihirdeti márcz. 15-ére a trienti zsinatot: a német protestáns fejdelmek ebben vallásuk elleni hadüzenetet láttak, egy sem gondolt többé a törökre. Ferdinánd belátta elhagyatottságát, követeket indított a portára, mely bár adófizetés mellett neki békét eszközölnön.

E benyomás alatt nyílt meg febr. 2-kán a nagyszombati zajos gyűlés, hol a rendek a királyt és császárt ámitással, rászédéssel vádolták, s oly beszédek tartottak, hogy a császár követe meg sem merte irni; s éltetik Martinuzzit, mint a hon legnagyobb férfiát, ki Erdélynek békét birt eszközölni ¹⁾

Martinuzzi megragadva a békétlen hangulatot, nehogy az ország rendre török hódítmánynyá váljék: az egész Magyarhont rá akará birni, hogy ismerjék el János Zsigmondot, s Erdélylyel csatlakozottan ajánlják magokat a szultán felsősége alá. Hogy ezt elpróbálja, jun. 7-re az erdélyi és tiszamegyei rendeknek Debreczenbe országgyűlést hirdetett, melyre a ferdinándpártat is szívesen látta, s tervével kilépett; de a rendek még most, mig a birodalmi gyűlés eredményét nem látják, a török adót s hadi készületet megszavazták ugyan, de az egész hon feletti alkudozást jónak látták elhalasztani ²⁾.

Azonban a birodalmi gyűlés határozata sem soká késett, kitünt, hogy a reformatio elleni harczot elibe teszik a török elleni segélyadásnak. Roppant békétlenség keletkezék. Erdély törökös politikája mind népszerűbbé lett, Magyarhonban pártgyűlések keletkeztek, s némelyikben Martinuzzi is megjelent; Bá-

¹⁾ L. az érdekes részleteket. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 119.

²⁾ Kovachich, Suppl. ad. Vestigia Comitiorum. III. 191. Pray, Epist. Procer. II. 139. I.

thori Endre néhány hatalmas barátjával Martinuzzihoz csatlakozott... De nem hiányzottak az olyak is, mint Serédi, ki Ferdinándtól hadat kért, hogy mint ezen politika tűzpontjára, Erdélyre üthessen ¹⁾.

Martinuzzi bizva számításában mindent elkövetett, hogy pártját erősítse. Ismerte, hogy e tervét az általa elhanyagolt Izabella egy szavával dugába döntheti: felhagyott vele szemben gyakorolt túltakarékosságával, illendő udvartartást rendezett számára: Tordán oct. 28-kán gyűlést tartatott, s udvartartására mindenik nemzettel külön 4–4000 ftot szavaztatott ²⁾... Martinuzzi itt érte el mindenhatósága délpontját: ez órától kezdődik visszaéléseinek büntetése.

Hatalma érzetében két ponton hallgattatá el hideg tapintatosságát szenvedélye; két oly törvényt hozatott, mely az övé-nél is kifáradhatlanabb szenvedélyeket korbácsolt fel: a nép lelki és alkotmányos szabadságáérti lángolását. Debreczenben kimondák a protestantizmus üldözését, Tordán a nép nyakába veték a királyiudvar tartását, míg az állam legfelső tisztviselője, mint egy despota fényelgett, a nélkül, hogy az országnak a közjódelmekről számolt volna. A zsarnoksága alatt nyögő Izabellát e percztől a kétszeresen megbántott közvélemény támogatá.

A magyar főurak, kiket az udvarnál lévő tanácsosok képviseltek, eddigis nyílt ellenszegülésben éltek; sept. 20-kán Erdődön összegyűltek, s ellenzése daczára a református vallást formulázták ³⁾. A székelyek a reájok vetett 4000 ft. udvartartási költséget megtagadták ⁴⁾. A szászok, kik a lutherán vallást ez év márcziusában Medgyesen tartott zsinatjokban tisztázák, üldözése ellen szintén kezét fogtak. Martinuzzi erre Marosvásárhelytt nov. 1-én hongyűlést tart, hogy a szászok at gyengitse, azon határozatot hozatja, hogy templomkastélyaikat rontassák le, abból Szebent, Brassót és Segesvárt tegyék nagyobb erőddé ⁵⁾; s bár halva született e törvény, a

¹⁾ Buchhotlz. VII. 240. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 420. L. gr. Kemény József. Cod. Art. Diet. I. 87. ³⁾ Benkő, Milkovia. II. 531. Szalay. IV. 256. ⁴⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 95. I. ⁵⁾ Gr. Kemény J. Gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 88.

szászok azzal feleltek reá, miszerint Hontért megbizák, hogy törvényeiket, az eddigi latin nyelvből németre tegye át... ez időtől a magyaroknak városaikban házat venni nem engedtek ¹⁾; szóval a vallásos nyomásból keletkezett a szászok vallásos és nemzetiségi külön szakadása ²⁾.

S minthogy a balesetek csoportosan járnak: Martinuzzi hazafias terveire külről is jöttek a csapások. Ferdinánd király nov. 10-kén a szultánnal – az igaz, hogy csaknem annyi ezer aranyon – 18 hónapi fegyverszünetet kötött; Pozsonban 1546. jan. 25-kén országgyűlést tartott, s egy sereg alkotmányos törvényczikket irt alá, mi a magyarországiak egy részét szintén megnyugtató. S mire kilencz főúr, mint Báthori Endre Ecsed, Drágfi Gáspár Bétek ura, Perényi Péterné Debreczenben okmányt irtak alá, melynél fogva, Martinuzzi terve szerint János Zsigmondot Magyarhon többi részei urának is elismerték, s azon részekért még 12 ezer aranyot ígértek a szultánnak, ha fensősége alá veszi ³⁾; már a diván Ferdinándtól meg volt nyerve... e tervet a szerencsétlen perzsa háboru miatt elvetették... s Martinuzzi és pártja ott állt végtelen zavarában.

Mintha az eddigi oly szerencsés kormányzónak e szerencsétlenség leplezte volna le achilesi sarkát, az általa elnyomott közvélemény egyszerre felemelte fejét. Petrovics, Battyáni Orbán, Kendi Ferencz, Patócsi Ferencz a minden hatalmától megfosztott királynénál Martinuzzi fényét, hatalmát éles elentétben állíták Izabella megalázott helyzetével: s a királyné, kinek a székelyek nem fizettek, Martinuzzi pedig oly udvart tartott számára, hogy atyjától hozott aranyait váltogatá, azonnal részökre állt. A vallásos és alkotmányos szabadságért buzgó, s a Martinuzzi egyesítési tervében nem bizó nemzetek az ugy is békétlen s jobb időket váró tanácsosok zászlói alatt álltak ⁴⁾. Ősszel Kolozsvártt gyűlés lön, Martinuzzi is megjelent, s a mit sem sejtő kincstárnokot és helytartót azon köve-

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 40. ²⁾ Benigni, Transilvania. II. 101. ³⁾ Buchholtz. V. 218. ⁴⁾ Katona, Histor. Crit. XXI. 618. 28. Forgács
 Ser. Hung. Com. 4. l.

teléssel rohanták meg, hogy az ország jövedelmeiről számoljon... A merész hangtól elszokott kincstárnok már későnek látva, hogy pártját sorompóba állítsa: magát betegnek jelenté, s a kolozsmonostori apátság épületébe vonula. A rendek többsége pedig azon kemény határozatot hozta, hogy számoljon, s miután számolt, a királyné kegyétől feltételeztetik, hogy megmaradjon-e tovább is méltóságába, vagy sem ¹⁾).

Azonban Martinuzzi hatalma már mélyebb gyökereket vert volt, mintsem egy vihar elsodorja. Szászsebesre ő is országgyűlést hirdetett, szelleme fensőségével odavitte a dolgot, hogy a három nemzettel magának bizalmat szavaztatott, s megnyerte a rendeket, hogy lépjenek fel a királynénál... Maga is megjelent... Kölcsönös szemrehányások és mentegetődzések keletkeztek... melynek az emberek gyengéit felhasználni tudó Martinuzzira, mi lehetett volna más következménye, minthogy a királyné vele kibékült ²⁾)... Ajándékba hozott aranyai és ígéretei megtették hatásukat... S az udvari párt elveszté a csatát.

III.

Martinuzzi Magyarhon egyesítését most már Ferdinánd alatt próbálja. A török megsejti. Az erdélyiek egy része Martinuzzi ellen. Ferdinánddal egyezkedik. Izabella Lippára akar futni. Titokban a szerződést megkötik.

Martinuzzi nagy talentom volt, de mégsem látott be a jövőbe, mely méhében hordá az erdélyi fejdelemség szükségességét.

E gondolat első hőjét, Majláthot börtönre juttatá, más hőjét Petrovicsot befolyásától megfosztá; s most már maga is készül, hogy áldozatjává essék.

Megbukván azon terve, hogy egész Magyarhont a porta alá bocsássa: a gyors időnél is gyorsabban akarván rohanni,

¹⁾ Pray, Ep. II. 392. Katona. XXI. 617. 26. Wolf. de Bethlen. I. 424.

²⁾ Kemény: Fundgruben I. 33. Fejérvárra teszi Izabella gyűlését, s a kibékülést szintén oda.

nem gondolt azzal, hogy a porta kedvencz tervét csak jobb időkre halasztja ¹⁾: e percztől nem bizott a törökben.

E mellett egy sereg sujtoló esemény merüle fel, melyek Martinuzzi politikájának új irányt hoztak: Anna, II. Lajos özvegye 1547. jan. 27-kén meghal; meg márcz. 31-kén I. Ferencz, a magyar ügyet támogató francia király, ki eddig a török-osztrák háborut szitá; Ferdinánd Szolymánnaal öt évi fegyverszünetet kötött ²⁾; Károly császár az ellene támadt német birodalmi fejedelmeket legyőzte... mind oly esemény, melyek mind arra mutattak, hogy közelednie kell Ferdinándhoz, különben fegyverhatalom fogja megsemmisíteni a királyné fennmaradt birodalmát.

Felvenni a Ferdinánddal megszakasztott alkudozás fonálát, e volt most Martinuzzi gondolata. Aug. 4-kén Pesty Gáspár és Haller Péter szebeni királybíró képében a császárhoz, Ferdinándhoz küldötséget indított, felkérte, hogy ne léptessék életbe a békét, mely Magyarország eldarabolatását eszközli; fogjanak közösen fegyvert, szabadítsák meg a hont a töröktől, s gondoskodjanak Izabella királynéről, kihez öt becsület és hit köti, s ők egy Magyarország megszabadítására intézett háboruban kimutatandják ragaszkodásukat... E felszólítás már késő volt, mert a béke meg volt kötve, s felbontani nem lehetett; hanem felkérték Martinuzzit, küldene felhatalmazottakat Augsburgba, hogy ott Erdély csatlakozását és Izabella királyné elhelyezését a császár közbenjárása mellett formulázzák.

Martinuzzi e lépése nem talált mindenben a királyné s az erdélyi rendek nézetével; mert a török alatt oly csendben érezték magukat, hogy nyugalmaikat bizonytalan jövőért nem akarák kockáztatni. Részint hogy hatalmát gyengítsék, Fejérvárt honyülést tartának, a közvélemény élére állt királyné, Petrovics, Patócsi Ferencz és Kendi Ferencz újra felléptek, s hármat követeltek: először, mint kincstárnok adjon számot, másodsor, hogy a királyné és tanácsosok nélkül se ne küld-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 157. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 145.

jön, se ne fogadjon követet, vagy is Erdély felett ne alkudozzék; végre engedje, hogy váraiba tegyen a királyné várnagyokat ¹⁾.

A többiekre kitérőleg felelt; azonban számolatára tétovázás nélkül kimondá, hogy ő csak is királynának János Zsigmondnak, annak is csak ha nagykorúságot ért, fog számolni ²⁾.

A nyílt ellenszegülés Izabellát s az ország nyugalmát féltő tanácsosokat ingerültségbe tette át. Losonczy, Veráncz közbe veték magokat, kibékéltetést próbáltak. De mivel egyik se akart hajolni, hogy gyámsága s kincstárnokságától megfosszák, Izabella nevében a portára panaszlókat küldenek ³⁾; honnan Martinuzzihoz azon mennydörgő felszólítás érkezett, hogy az országnak engedelmeskedjék, különben basákkal fogják kényszeríteni.

E zavar közt, Augsburgból elmaradtak ugyan követei, de már most kétszeres okot látott arra, hogy határozottan Ferdinánd kegyét keresse. De hogy ezt elérhesse, Izabella legalább színleges beleegyezésére okvetlen szüksége volt.

S az alkalom nem soká késett, mert az özvegy királyné atyja, Zsigmond király 1548. ápr. 1-én meghalt, s mondhatni minden támaszától megfosztva látta magát.

Martinuzzi használta a gyenge nő e kétségbeesését, körülhálózta; s a rendek minden ellensúlyozása már csak az által nyomott a királynénál valamit, hogy Zápolya javai, vagy a helyébe ígért ratibori herczegség egy része mind nem vala kiváltva. Nehogy tehát hirtelen elüsse Erdélyen a port, máj. 27-n Tordán hongyulést tartattak, s fennebbi határozásuk végrehajtására, melléje minden nemzetből négy-négy tanácsost rendelnek, még pedig a megyék részéről többek közt Kendi Ferenczet és Bethlen Farkast, a székelyek részéről Komis Miklóst, András Márton, Bernárd Balást és Kún Lázárt, a szászok részéről Haller Pétert s három királybirót ⁴⁾.

E tanácsosok közt többeket látunk, kik Martinuzzi elveit éppen nem oszták. Azonban ő a mit akart, azt erőszakolni szokta. Megújultak tehát a régi surlódások az udvarnál. Keserű

¹⁾ Fundgruben. I. 34. ²⁾ Wolf de Bethlen. I. 425. ³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 426. ⁴⁾ Gr. Kemény Józs. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 91.

napok álltak be. Izabella Martinuzzit honárulónak, Martinuzzi házasságtörőnek hirdeté ¹⁾; s mikor látta hogy szépszerével nem boldogúl, eltiprással fenyegetett mindent, mi útjába állt. Már pedig hogy mily eszközöket szokott használni, annak ismertetésére megemlitjük mit róla tán nem minden alap nélkül feljegyeztek: kanonok Csáki Mihályt, a királyné kedves titoknokát, s fia nevelőjét, mert pénteken hust ett, mint egykor Statileo püspök a barátot, vadhussal rakatá meg, s ugy bocsatá reá az éhes vadász ebeket ¹⁾... Battányi Orbánt pedig, a királyné más kedvencz tanácsosát, ki méreg gyanújával halt meg, mert protestántismusra hajlott, a fejevári templomból kihányatá, s szemétdomb alá temetteté ²⁾. Terrorizált és vesztegetett, s ismét oly biztosnak hitte tervét, hogy sept. 19-kén Frigyes, rajnai választó fejedelmet felkérte, hogy Ferdinándnál, ki benne bizni nem kezdett, legyen közbenjáró ³⁾; s Izabellát annyira keserítette, hogy maga is egy levelet csatolt, melyben egyezkedése hajlamát kijelenté.

Martinuzzi tehát győzött. Hogy hitelét helyreállítsa, november folytán a pozsoni országgyűlésre háromszoros követséget küldött Ferdinándhoz, egyiket a királyné, mást a rendek, harmadikat maga részéről ⁴⁾.

A királyné követei kérték Ferdinándot, hogy fia atyai örökségét váltaná ki, vagy máskép de atyailag gondoskodjék róluk; a rendek követi megemlitvén, hogy eddig békében éltek, s a meghódolt részekből annyi bevándorlottal szaporodtak, hogy százezer fegyverest képesek kiállítani, felkérték, ne engedje Erdélyt a magyar koronától elszakasztatni, nehogy török kézre kerüljön; végre saját követi Ferdinánd jó indulata felköltésében munkálkodván, azon gyanusitást, mintha Debreczenben János Zsigmond megkoronáztatása érdekében tartott volna gyűlést, alaptalannak nyilváníták, s mindenkép arra törekedtek, hogy meggyőzzék Ferdinándot, hogy uroknak semmi más célja, mint hogy az országot és koronát mielőbb átadhassa...

¹⁾ Miles, Sieb. Würg-Engel. 43. 1. ²⁾ Budai Fer. Polg. Lexicon. I. 295. Bod, Hist. Eccl. Libr. II. C. VI. Katona. XXI. 1039.

³⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 166. ⁴⁾ Pray, Epis. Procer. II. 160.

Ferdinánd a küldöttségeknek nov. 20-án írásbeli feleletet adott: Izabellának megírta, hogy csak olyast kívánjon, mi megadható; az országot védelméről biztosítá; Martinuzzit pedig megnyugtató, hogy ő nem szavakból, hanem tettekből ítél; s végül tudtokra adá, hogy az ő és Izabella országa közt fenforgó határ-egyenetlenségek érdekében, biztosait vizkereszt napjáig Báthorba fogja küldeni ¹⁾...

Martinuzzinak kedves volt a hír, s még kedvesebb az, hogy Ferdinánd 1549. elején ²⁾ már a biztosokat is kinevezte, kik közül gróf Salm Miklós és Báthori Endrének azon utasítása volt, hogy a míg Nádasdiék a határ-egyenetlenségek felett értekeznek, ők hátmegett Martinuzzival Erdély átadása felett kössenek szerződést. A mit sem sejtő Erdély szintén kinevezé biztosait, de hogy mennyi óvatossággal, tanuskodik az, hogy a bizottmány elnökéül a terv egyik legnagyobb ellenét, Kendi Ferenczet nevezték.

Az összejövetel napjául febr. 24-ke volt kitüzve, de Báthori közbejött betegsége, s a helyébe titkos egyezkedővé léptetett Nádasdi kése delme, s Kendi e kése dellem feletti megbo szankodása, azt néhány hónapra elveté. Mert mikor Nádasdi áprilben megindult, Kenditől azon izenetet kapta Egerben, hogy miután két hónapig vára koztatták magokra, most már ők jöjjenek Erdélybe ³⁾.

A biztosok az Erdélybe jövetelt visszautasíták. Hogy mégis kicsalják Kendiéket, a spanyol sereg, mely az alkudozás támogatására volt a biztosok mellé rendelve, Erdély határain megjelent. Mit akar e sereg, senki sem volt bizonyos, Martinuzzi pedig oly titokteljes, hogy a megrémült királyné Lengyelországba akart futni, fedezetet kért; s csak azáltal volt letartóztatható, hogy fiát vele kiengedni nem akarták.

A helytartó és az udvar között újra kiütött a régi viszály. A királyné anyja, Bona lengyel királyné két száz lovas kíséretében egy püspököt küldött be, ki a dolgot egyenlitse, s a

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 169–81. ²⁾ Januárban K ő h a - l o m leégett. Miles, 41. l. ³⁾ Pray, Epist. Proc. II. 175. 81–84. Magy. Tört. Tár. I. 238.

királynét támogassa, nehogy szeszélyében Erdélyt ide hagyja ¹⁾. A portáról is csausz, futár érkezett, ki az itteni dolgok felett kémlelődjék. Két váratlan vendég Martinuzzira nézve; hogy mind a kettő szemét bekösse, hirtelen kibékült a királynéval, s mindeniket a legjobb véleménynyel bocsátá el. De alig jártak túl a határon: Martinuzzi tudtára adá Ferdinánd biztosainak, hogy mostmár készen áll a találkozásra.

De mégsem volt kész. Mert bármily leplezve erőszakolta is terveit, Izabella tanácsosai bele pillantottak kártyáiba. Alig tölt két hét, a helyreállított béke köztök újra felbomlott ²⁾. A rémületben tartott királyné árulástól, elhurczoltatástól félve, Petrovics, Patócsi és Losonczi tanácsára azon gondolatra jött, hogy Lippára huzódjék. Felkészült, s mikor Martinuzzinak értésére esett, már útban volt, utána küldött emberei csak nagy bajjal beszélheték reá a visszatérésre. Megtért tehát, kincseit s a koronajelvényeket a dévai várba helyezteteté; maga fiával Szeben falaiban akart menedéket keresni, s miután be nem bocsáták, visszaszállt Fejérvárra ³⁾.

Mig a királyné így tusakodik szomorú helyzetével, Martinuzzi fényes kísérettel Nyirbátorra megy, Báthori Endréhez, ki őt királyilag fogadta; s az egyezkedés aug. 1-ső napján kezdetét vette ⁴⁾. Ferdinánd új biztosai: gr. Salm Miklós fővezér, Sbardellati Ágoston váci püspök, Sibrik György és Istvánfi Pál tanácsosok. Erdélyből szintén kimentek a biztosok; megindult a végzetes tanácskozás; melyben mig az erdélyiek háttáregyenetlenségek felett tanácskoztak, hátok megett titkos egyezmény jött létre, melyben már nem a szepesi herczegséggel, hanem a Szlesziában fekvő oppelni és ratibori herczegségekkel, 15,000 mftot hajtó két gyenge uradalommal akarák kárpótolni a kanahán földü Magyarhon leggazdagabb dynástája s illetőleg magyar király fiát, s 100,000 arannyal özvegyét; ellenben Martinuzzi Erdély kormánya mellett az ürességben volt primásságot, bibornoki süveget biztosítá magának. E szerint a

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 852. ²⁾ 1550. febr. 2-ki art. gr. Kemény: Art. Diet. I. 112. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 849. I. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 191. Katona. XXI. 919.

szerződést, mit Izabella hét év előtt elveiben aláírt, s azóta részleteiben tárgyalatni vonakodott: most Martinuzzi saját szakállára, a királyné és az ország tudta nélkül megkötötte.

IV.

Martinuzzi a rendekkel békés úton hasztalan próbál. A török a szerződés nyomára jő, őt méltóságától megfosztja. Martinuzzi serget hoz, a fővárost ostromolja. A királyné kibékül vele, a segítségére jött vajdákat, törököket közösen visszaverik. Nehány boldog percz.

Erdély oda lön Ferdinándnak Martinuzzitól ígérve: már csak a végrehajtás adott gondot.

Titkos volt a szerződés, titokban kezdtek munkához. Legelsőbb is, azon ürügy alatt, hogy Ferdinánd Szolnoknál új erődöt akar építeni, a Tiszához serget vontak össze, mit a végrehajtó biztosok rendelkezése alá kívántak bocsátani. Erdélyben – hol a nyár folytán a szörnyű szárazság miatt kútak, folyók kiszáradtak, erdők gyúltak meg – ¹⁾ a különben is ingerült népet, a balsejtelem még nagyobb izgalomba ejtje. Martinuzzi tehát megállt egyidőre a kivitellel; hogy tervét a porta iránti ragaszkodásával palástolja, a székelyföldre jött, s minthogy mintegy ezer székely némely menekült bojárokkal Oláhországba csapott volt: sokakat megfogatott, köztök Borosnyai Simont Feketehalomban lefejezteté, másokat pénzbírságra büntetett ²⁾. Vesztegetett és terrorizált, s rendszerét oda vitte, hogy Izabella legszilárdabb hivei ingadoztak. Veráncz Antal a követésekre használt nagy férfi, bár fájlalta a királynét, s Csákit hűségre inté, miatta Ferdinándhoz ment át ³⁾... Bár mit tett, végül is meg kelle győződnie, hogy az átadást csak fegyveres nép élén eszközölheti, erre pedig Ferdinánd, nehogy a szultánnal kötött békét megszegni látszassák, minden nógatas mellett sem vala hajlandó.

¹⁾ Ez év szárazságát következő chronosticon tartja fenn: EXICCata VeLox CVr fLVMIna CerVe reqVIRIs. Miles. 41. l. ²⁾ Fundgruben I. 36. ³⁾ Veráncz leveleit Katona. XXI. 901–12.

Nem is volt tanácsos, mert már csak az egyezkedés hírére, Ily és moldvai vajda, a szultán parancsából a kemény tél daczára, Erdélyre tört, a székelyföldet pusztította, s mintegy 5000 embert vitt török rabságra ¹⁾.

Miután Ferdinándtól serget nem kapott, s Petrovics ráczai s Izabella fegyverétől tartott: benn akart magának fegyveres pártot alakítani. E végre dec. 21-re Marosvásárhelyre, a még folyvást katolikus s hozzá ragaszkodó székelység közé országgyűlést hívott össze... hol pártja hatalmason volt képviselve, s bár meghatározák, hogy hozzá s ne a királynéhoz felebbezzenek, hogy miután a porta rábizta a királyfiut, ha valaki e teendőjében akadályozná, mellette fegyvert fogjanak, meghatározák, hogy tudta nélkül követeket senki sehova se merjen küldeni: mégis arra, hogy a királyné és fia sorsáról valamit végezzenek, a gyűlést reá nem vehette; a mellett a portának adót szavaztak, új hongyulást tűztek ki, Petrovicshoz és a királynéhoz küldöttséget neveztek, s azzal eloszlottak ²⁾.

Újra összejöttek tehát 1550. febr. 2-án Kolozsvártt, jelen voltak a magyarhoni megyék is. Mind a királyné, mind a helytartó megjelent; mindenik működött, azért a rendek mind Martinuzzit mind Izabellát kárhoztaták; s kimondák, hogy a török adón kívül, mit már két évtől nem küldtek, egyébbhez semmihez sem szólnak; míg ki nem békülnek, sem a királynénak, sem az helytartónak nem adnak semmit; s a királynét felkérték, hogy hazafiakat alkalmazzon váraiba ³⁾. Oly végzések, melyeket Csáki, a királyné Martinuzzit ellensulyozó titoknoka mint győzelmet izent meg Veráncznak; ki reá feleletül fájlalta, hogy Petrovics lankad, Kendi félénkedik, a többi lágymeleg, s hogy a járomhoz szoktatott Erdélynek nincs egy Brutusa ⁴⁾.

A sok zaj végre a török udvar érdekeltségét is felkölté. A csauzok egymásnak adták az ajtót: Martinuzzi kettőt febr. 15-kén, a harmadikat, kivel hogy tervét fedezze az adót is el küldte, márcz. 5-én bocsátá el; kik egy negyedikkel találkoztak.

¹⁾ Miles, Würg-Engel. 41. l. ²⁾ Gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 99. l. ³⁾ Istvánfi. XVI. 131. gr. Kemény J. gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 112. ⁴⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1036–42. 58.

tak, ki azon ürügy alatt jött, hogy a szultán fia számára vadászbeket vigyen ¹⁾).

Akár mennyin jöttek, a ravasz diplomátánál mindössze sem sokat leplezhettek le; míg ellenben Mahmud főtolmács, ki márcz. folytán Ferdinándhoz volt küldve, Bécsben a titkos szerződésnek világos nyomára jött ²⁾, s bár Ferdinánd vele a harminczezer arany évi adót elküldte, miután Szalánczi János fejét kockáztatva Izabellától a portára érkezett ³⁾: a szultán roppant haragra gyúlt, Mahmud főtolmácsost Erdélybe indítá, hogy szakasszon.

Martinuzzi a kitörő félben lévő vést megelőzendő, jul. Szászsebesre országgyűlést hirdet; de a királyné és pártja a helyett hogy megjelentek volna, őt árulónak hirdeték ⁴⁾. A félnék udvar e merész hangja Martinuzzit gondolkodóba ejté, egyszerre felismerte honnan fu a szél, köppenét arra fordítá. Szászsebesen követeket kért az országtól, s azokat nagy ajándékokkal a portára küldé, hogy időt nyerhessen.

Késő volt, mert Mahmud főtolmács a szultán nevében Erdélybe érkezett. Az aranyos zászló, mit a királyfinak, s drága kaftánok, mit neki és Petrovicznak hozott, tanusíták a török udvar féltékenységét. A tolmács megérkeztere a királyné hongyűlést hirdetett... A megdöbönt helytartó a rendeket, míg követei vissza nem érkeznek, minden gyűléstől eltiltá; de azért a gyűlés létre jött. A csauz a rendek elé lépve, felmutatá a szultán fermánját, melyben Budát János Zsigmondnak nagykorában újra meg újra visszaigéri, s parancsolja, hogy Martinuzzit, kit ezennel méltóságától meg foszt, a hűtlent élve vagy halva Konstánczinápolyba küldjék ⁵⁾. Már maga a fermán megtette volna hatását, azonban a főtolmács is szót emelt, ismétlé, hogy Erdély a királyfié, s hogy a szultán halála esetére magyar fejedelmet biztosít; Martinuzzit a legmegalázóbb czimekkel illette, s felszólítá a hont, hogy e naptól egyedül a királynénak engedelmeskedjenek ⁶⁾.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 199. ²⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1098. I.

³⁾ Wolf. de Bethlen. I. 442. ⁴⁾ Fundgruben. I. 39. ⁵⁾ Katona.

Hist. Crit. XXI. 1045. ⁶⁾ L. e beszédet Magy. Történelmi Tár. I. 240.

Nagyszerű jelenet. De csekély az eredmény, mert a török követ azt hitte, hogy ez által mindent elvégzett, s minden meg van semmisítve. Azonban Martinuzzi nem azon nagy római jellemekhez tartozott, hogy mint egy Cincinnatus a dictatorságból az ekéhez vonuljon, hanem mint egy Sulla, Marius vagy Catilina a polgárháború lángjától sem irtózott, ha büszkeségét merték bántani.

Fizetett hadaival Erdélybe rontott, Szászsebest, a hon legnevezetesebb pontját elfoglalá, bele egyik hívét, Bank Pált helyezé ¹⁾; onnan Medgyesnek tartott, azt szintén hatalmába kerítette; s mellette Ekemezőnél tábort ütve, a tőle tartó szászokat, s általa kegyelt székelyeket felszólítá, hogy táborába siessenek. Siettek, mert Mártonfi András és Bálint sorsától féltek, kiket mert ellene ágitáltak felakasztatott ²⁾. Vásárhelyre gyűlést hirdetett, hol a székelyek annyira pártra szakadtak, hogy fegyverre kaptak, mi egy sereg ember életébe került ³⁾. S sereggel megjelenvén, követeket eszközölt, kik a portára siessenek, s az őt hivatalától megfosztó fermán visszahuzását eszközöljék.

Szomoru napok álltak be. A nép nem tudta kinek engedelmeskedjék, minden csak fegyverkezett. Petrovics is felépik, kétezer nehányszáz rácczal a Bánságból bejő; útjában Dévát megerősíti, a Martinuzzi branyitskai és alvinczi kastélyát kezére keríti, az elsőt lerontatja ⁴⁾; az elibe állt Bank Pált Szászsebesre visszanyomja, s Fejérvár alatt tábort üt, a várat velek megrakja ⁵⁾.

Martinuzzinak már mintegy 24,000 főre ment tábora, nagyobb része lovasság, senki se sejté mit akar. A megrémült királyné Szalánczi Jánost a budai basához futtatja, s felszólítja a két oláhhoni vajdát is ⁶⁾.

Igy állt pár hétig egymással szemben fegyverben a haza; míg a legnagyobb férfiak, mint Kendi Ferencz, Bethlen

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1046. 1145. ²⁾ Istvánfi, Forgács Mártonfi, Bethlen Farkas. I. 455. Hondorfiaknak írja. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090. ⁴⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1084. ⁵⁾ Wolf. de Bethlen I. 448. Katona. XXI. 1144. ⁶⁾ Pray, Epist. Procer. II. 205. Forgács. 10. l.

Farkas kifáradva a hosszas pártviszályban, otthon ültek. Martinuzzi mellett a székelyek és szászok, Petrovics a másik gyám táborában Fejérvár alatt a nemesség és megyei dandárok ¹⁾. Egyik Ferdinánd, másik a szultán segély sergeire várva, hogy egyik pártfőnök a másikat Erdélyből kivesse.

Septemberben a baljóslatu talány fejleni kezd. Megjön a hír, hogy Ferdinánd sergei Egernél megálltak, ellenben a budai basa megindult. A két hír nagy mozgalmat idéz elő. Martinuzzi táborára mindennap apad ²⁾. De igen a királynéjé is; mert a nemesség belátva, hogy ha a török megérkezik, magyar magyar ellen fog csatát állani, a törökre hagyva a hazafi vér ontását, haza vonult. Petrovics Fejérvárba huzódott.

Nem úgy tett Martinuzzi. Sergeit mely mintegy 20,000 emberből állt még, Ekemezőről Fejérvár alá indítá, s támadást kezdett ³⁾. Körülvéteté, s kettőt sürgetett a királynétól, egyiket, hogy Petrovicsot, gyámársát adja kezébe, mint minden viszály mesterét, másikat, hogy a 10 éves herczegfiut adja ki neki, hogy neveltetéséről gondoskodják. Két oly kívánság, mintha a királynénak két szeme fényét kívánta volna.

Ott álltak tehát szemben egymással. A török jövetelének híre naponta mind valószínűbb. Martinuzzi ágyukat vesz elő, s a várat lövetni kezdi. A székelység, melyet eddig jól kigondolt ürügyek alatt tartott táborában, e jelenetre felébred, haza akar menni, fellázad, s Martinuzzi néhány napot kért, míg kibékül ⁴⁾.

Legott követek mennek a várba, hazafiak a hazafiakhoz, lovagias alattvalók az ostrom alatt álló királynéhoz, kik bár szemben álltak, de nem ellenségek. Egyezkedés kezdődik. Martinuzzi lemondott minden követeléséről, csupán kegyelmet és kihallgatást kért... A büszke hadvezér 20,000 ember éléről a királyné lábaihoz borul, bűnbocsánatért esd... S az általa megalázott nő könyeire, a különben sziklarideg keblü öreg könyekre fakad... s ki mindig kész volt ékesszóllásával, most csak zokogással tudott beszélni ⁵⁾.

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1090–92. 1152. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 460. Katona. XXI. 1148. ³⁾ Katona, Hist. Crit. 1102. 1106.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 462. ⁵⁾ Forgács. 10. I.

Martinuzzi soha nem volt nagyobb, mint most... Coriolant juttatja eszünkbe, ki lába előtt látva mind azokat, kik szivéhez legközelebb álltak, maga és hazája romlását egyszerre siratta... Mert hogy ez egyszer, könnyei nem krokodil-könnyek voltak... tán arra mutat az, hogy sergeit elbocsátá, s kevés testőrségével Enyedre vonult ¹⁾).

Ott ült mint egy Prometheus, kit az istenek, túlfeszített vágyai büntetéseül arra kárhoztattak, hogy kiujuló szivét sasok tépjék szét: midőn veszi a gyászhirot, hogy az Izabellától felhitt, de a kibékülésnél megtérni kért basa és oláhoni vajdák betörőfélben állnak a határokon.

Kászon basa a Marosvölgyi, az oláhoni vajda a verestoronyi, a moldvai az ojtózi szorost döngeté táborával.

A vész hírére fegyverre szólítja a hont; véres kardot hordoztat. De nem bizván szava hatályában, a veszedelem perczeiben újra visszaesik ábrándjaiba, oct. 23-ról ismét a Ferdinánd-pártiaktól kér segílyt ²⁾); nem kapott, de nem is volt szükség; mert Erdély, mely Grittiben a zsarnokságot lesujtani összefutott, most megmenteni a hazát néhány nap alatt 50,000 embert állita talpra. Pártszinezet nélkül siettek zászlója alá, mert titkos szerződését még mind nem ismerék; s hittek könnyeinek.

Azonban az elpattantott nyíl, a török fegyvere nem vala többé visszatartható... A királyné elhagyta Fejérvárt, a Diódi várban keresett menedéket ³⁾); szerte irt a honnak, hogy Martinuzzit támogassák ⁴⁾).

Legelső volt, ki betört, a moldvai vajda öcscse, István; nov. 1-én jött meg, de a székelyek Kemény János alatt a Csikat és Háromszéket elvállasztó Nyerges hegy alatt szétverik, kiüzik az országból ⁵⁾).

A Verestoronynál bejött oláhországi vajda ellen Kendefi János és Ödönfi László ment. Egy ütközet a szoros közelé-

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 213. 17. 19. Katona. XXI. 1150. 56. 1.

²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 217. 220. ³⁾ Fundgruben. I. 41. Katona. XXI. 1161. 63. ⁴⁾ Kemény, Not. Cap. Alb. II. 91. ⁵⁾ Kulcsár-féle Krónika. 14. Wolf. de Bethlen. I. 471.

ben, s ez is három zászlóját, öt ezer emberét csatatéren hagyva vonult vissza serge romjaival ¹⁾).

Kászon basa ellen, maga Martinuzzi akart szállni, ki már Ilyéig nyomult, s előcsapata már Dévánál, Szászvárosnál száguldozott, s részint mig útrakeltéért kárpótlást nem kap, részint mig a kibékülés felett tisztába nem jő, nem akart visszatérni. Felszólítást intézett a hazához, hogy nyilatkozzanak, Martinuzsit vagy Izabellát uralják ²⁾). Nehéz a felelet. Azonban egy fiatal ember heve, enyingi Török Jánosé, ki fogságra hurczolt atyja halálát e napokban veheté ³⁾), s ki mert a törökkel egy táborban lenni nem akart, csak most tért meg Izabellától Hunyadra: a mint az előcsapat megérkeztét hallja, váradandárát egy éjjel felülteti, az előcsapatra üt, vezérét, Ferhát agát lesujtja, a többit szétszorja. E váratlan jelenet döntött, Kászon basa meggyőződött, hogy a kibékülés teljes, hogy minden párt egyesült: jónak látta hadát visszahuzni, hazament.

Még csak Ilyés, moldvai vajda volt benn, ki öcscse fegyvergyalázatát jött helyreütni, pusztitva a székelýföldön át Káczáig nyomult vala, mikor neki is értésére esett, hogy az egyesült Erdély csodákat mivel, s azzal ő is visszavonult ⁴⁾).

Három felől valánk megtámadva, egy hónap sem telék el, nem vala több ellenség a hazában. Meg kell hajolnunk őseink előtt, kik ez úttal is megmutaták, mily védhető Erdély, ha fiai egyesek.

Köz volt az öröm, mert meg vala mentve a hon, melyről azon napokban Veráncz, Martinuzzi legnagyobb ellene igy kiáltott fel: ha Erdély most elvész, Magyarországnak neve, árnyéka is elveszett ⁵⁾)... A hősök tüzhelyeikhez visszavonultak. Martinuzzi Fejérvárra ment, hol nov. 30-án mintegy diadalkoszorust fogadták. Itt mulatott néhány napot Izabella, gyámfia, s gyámháza körében, megújítva a hajdani jó napok emlékeit ⁶⁾

¹⁾ Wolf. de Bethlen. I. 471. Istvánfi, Libr. XVI. ²⁾ Kemény, Notit. Cap. Alb. II. 90. ³⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1099. ⁴⁾ Fundgruben. I. 40. Katona. XXI. 1081. 1109. 61. Pray, Epis. II. 220. 26. 90. ⁵⁾ Katona, Hist. Crit. XXI. 1161. ⁶⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. 42.

S Váradra mentében a hon áldása kíséré, mert soha sem látszott nagyobbnak mint most, mikor a hon legnagyobb elleneit, a törököt s pártos szenvedélyét egyszerre győzte le.

V.

A császár beleegyezik Erdély fegyveres elfoglalásába. A porta János Zsigmondot meg akarja koronáztatni. Martinuzzi a gyűlést szétveri. A biztosok sereg élén bejönnek, Fejérvár ostrom alatt. Erdélyt elfoglalják. Izabellával az átadást aláíratták.

A fennebb előadott regényes jelenetek mennyi történeti alappal bírnak, nehéz még most felderíteni.

Ha igazok, azt kell mondanunk, hogy Martinuzzi a mint az udvar körét elhagyta, egyszerre visszaesett meghasonlott kedélyállapotába. Még tudára sem eshetett, hogy Ferdinánd király a német birodalmi gyűlésen dec. 16-án személyesen tett előterjesztése alapján Erdély oltalma felől némi reményekre jogosított ¹⁾: midőn 1551. jan. 7-én már leveleket irt, melyek által Erdély átadására dolgozott. S tán Ferdinánd sem vette, midőn a császár segélyezése reményében jan. 18-kán a meghalt gr. Salm fővezér helyébe, Teuffel Erázmot Báthori mellé biztosul nevezvén, a Martinuzzi által sürgetett összejövetelt elfogadta, határnapul febr. 3-kát tűzte, helyül Diószeget.

Összejöttek. S mert Martinuzzi a királyné és királyfi érdekében éppen nem Sybilla módjára alkudozott: hamar készen voltak; s felkérte a királyt, hogy minél előbb nevezzen ki teljhatalmu biztosokat, kikkel Erdély átadása feltételeit aláírják ²⁾.

Alig volt vége a diószegei értekezletnek, a királyné fellépése következtében, csauz érkezik Erdélybe, s nem kevesebb parancsot hoz, mint hogy János Zsigmondot királylyá koronázzák... Erre a királyné Fejérvárra összehijja a főbket, s határozattá lön, hogy a nevezetes kérdést országgyűlés elé terjesszék ³⁾.

¹⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 238. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 229. ³⁾ Kemény, Deutsche Fundgruben. I. 43.

Az országgyűlést Enyedre hirdeté, márcz. 22-kére ¹⁾, még pedig oly hozzáadással, hogy minden nemzet ezer fegyverest hozzon; Martinuzzit is meghívák, de azon kikötéssel, hogy fegyveresek nélkül jelenjék meg ²⁾. A királyné föllép, trónbeszédében a nemzet lovagiasságához fordul, felhitta a rendeket, ne engedjék őt és árváját egy ember szeszélyének, s ne tőrjék tovább nemes vérökön egy zsarnok igáját. Megtette hatását. Az inkább lelkesülni, mint számítani képes nemzet, kimondá a törökhözi ragaszkodását ³⁾, s Martinuzzit méltóságától megfosztván, árulónak nyilvánítja.

Azonban Martinuzzi nem annyiban mint Hannibal az alpokon, hanem inkább mint egy bosszura gyult viador az abrudbányai havasok járatlan útain sereggel Enyedre csap, a tágas templomkastélyt, hová a rendek nagy része szorult, körülveszi, s felszólítja őket, hogy végzéseket huzzák vissza, s a főtenyezőket, mint az Erdélybe menekült gyarmati Balassa Menyhártot, a hatalmas honti főispánt, Kendi Antalt, Radnót urát, Kis Ambrust és Csáki Mihályt a királyné titkárát, mint szerződéstörőket adják kezébe, hogy fejöket vessessék.

E merész fellépés a polgárverontásra nem készült rendeket annyira megrázá, hogy koronázásról többé szó sem lehetett; annyival inkább, mert Martinuzzi azzal zavará, hogy hirdetni kezdé, mikép a szultán is beleegyezett terveibe. De azért Balassáék a kastélyt kezökre vették ⁴⁾, s annyira oltalmazák, hogy Martinuzzi kifáradva ott hagyá, a székelyföldre vonult, serget gyűjteni. A királynét is csak nagynehezen szállíthaták fedezet alatt Fejérvárra ⁵⁾.

Mig ezek benn folynak, Ferdinánd és a császár, a habsburgház e két főnöke Martinuzzi tervét magáévá tette; s azzal – kiált fel Engel – szegény déli és közép Magyarország dulatását irták alá. Azt hitték, Martinuzzi Erdélyben megtörte a Petrovics által képviselt protestáns pártot, s elég erejük lesz

¹⁾ Deutsche Fundgruben. I. 43. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 476–80. ³⁾ E végzések töredékét I. gr. Kemény J. Cod. Art. Diet. I. 120.

⁴⁾ V.ö. Szeredai, Notit. Cap. Alb. 171. ⁵⁾ Pray, Epist. II. 266. 82. 369. 81. Istvánfi. XVII. Wolf. de Bethl. I. 481.

Magyarhont a töröktől megtisztítani. Márcz. 30-kán Ferdinánd felhatalmazást irt alá, melynél fogva Nádasdi Tamást, Báthori Endrét s Herberstein Zsigmondot megbízá, hogy a királyné igényeit egyenlitsék ki, s Erdélyt vegyék át ¹⁾.

A felhatalmazottak egy utasítást kaptak, melyben a királynénak a jegyajándékban birt uradalmakért százezer arany, fiának atyja várai és uradalmiért 15,000 mfrtot hajtó három sleziai herczegség lön igérve, herczegi czimmel; s mint kegy nyujtatott, hogy ha Izabellának ugy tetszik, fiát Ferdinánd udvarában neveltetheti, s leányai közül egyet elnyerhet; Martinuzzi ellenben a kincstárnokság s a Báthori Endrével megosztandó vajdaság mellett, primásság és bibornokságról biztosított; Petrovicsot Temesvár birtokában, ha hűségi esküt tesz le, nem kívánák háborgatni... S ha mindezek mellett sem lehetne a királynét Erdély átadására birni, arra voltak utasítva, hogy a vérontást kerüljék; de mindenesetre kivigyék, hogy Martinuzzi maradjon a kormány élén ²⁾.

Ily utasítással indultak le a biztosok; Martinuzzi ki volt elégitve, a többivel nem sokat látszottak törödni. Éppen azért Balassa Menyhért, Kendi Antal s más főurak fegyverre keltek, s az enyedi kastélyt vevén támpontúl, a Martinuzzihoz szító Kendi János hunyadmegyei, s más hasonlók javait feldulatak. A dolgok e fordultánál a Losonczy István alatt leindított s Debreczennél álló magyar sergek nem sokat értek, s Martinuzzi melléjük spanyol zsoldosokat kért. Ugy indítá ki Ferdinánd ide ápr. 27-kén Castaldo János cassianoi markgrófot, azon utasítással, hogy ha szépen nem lehet, fegyverrel hajtsa végre az egyezést, s végrehajtván, Erdély kormányát Martinuzzi és Báthori kezébe tegye le.

Castaldo ápr. végével 3000 spanyollal, egy tiroli ezred-del, 500 sleziai nehéz lovassal, egy ezred könnyü csehlovas-sal indult be, hozván azon ígéretet, hogy német hadak is köve-tendik; s egyszersmind a már Erdély szélén táborozó Losonczy 300 huszára s 1000 gyalogja is rendelkezése alá bocsáttatott.

¹⁾ L. a felhatalmazást: Pray, Epist. Procer. II. 246. ²⁾ Az utasítást: Pray, Annales. V. 430. Katona. XXII. 4.

Ily sereg élén Martinuzzi bizonyos volt a sikerről. Azon reményben, hogy minden meghajol szavának, máj. 7-re Tordára hongyulást hirdetett, hová a királynét és Petrovicsot is meghitta. A biztosok közül Herberstein megjelent. A megjelentek, mint gyanítható volt, Martinuzzi viszhangjai valának, s kik összegyültek meghatározzák, hogy minden fegyverfogásra kötelezett a Martinuzzi táborához csatlakozzék, különben fejét veszi ¹⁾. A királyné és Petrovics-pártiak megjelenés helyett, fegyvert ragadtak, s a határszélre készültek, azt elállani ²⁾.

A félsiker Martinuzzit végletekre ragadta. Máj. 17-én Herbersteint kiküldte, hogy a biztosok s velek Castaldo serge be nyomuljon.

Martinuzzi ismét átlépte a Rubicont, a főváros ellen nyomult, még pedig oly gyorsan, hogy Izabella csak legkedvesebb kincseit, fiát s a koronát tudá magával vinni; Szászsebesre vonult, bevárni Petrovics ráczait s a töröksegélyt; Fejérvárt pedig Vojnics Horváth Ferenczre bizá, ki Martinuzzi ágyuira ágyuval felelt.

Szorult helyzet a királynéra, mert Szászsebes sem valami különös erőd, kincsei pedig Fejérvártt, s bevétel esetére rablásnak lesznek kitéve; segélysereg sehol; Castaldo már be nyomult, A l m á s t ostromolja, s Martinuzzi jun. 5-kén történt felszólítására már Kolozsvárra érkezett ³⁾. Csakis tizennégy mértföld állt közöttük: s mire meghallá, hogy Petrovics fegyverének Martinuzzi honn dolgot adott; s hogy töröksegély helyett, csauz érkezett, ki a Martinuzzitól elámitott szultántól azon izenetet hozá, hogy Izabella ne nyugtalankodjék, mert különben ugy kibékélteti Martinuzzival, hogy nem lesz köszönet benne ⁴⁾: ily szorult helyzetben a szegény királyné engedett Martinuzzi felszólításának, s Vojnics Horváth Ferencz, Fejérvár parancsnokának rendelkezék; s az jun. 9-én szabad költözhetés feltétele alatt a fővárost feladta ⁵⁾.

¹⁾ Gr. Kemény gyűjt. Cod. Art. Diet. I. 126. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 252. ³⁾ Pray, Epist. Procer. II. 256. Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 255. ⁴⁾ Pray, Epist. Procer. II. 369. 81. ⁵⁾ Később A l m á s t is feladatá. Wolf. de Bethlen. I. 484. l.

Martinuzzi bevonult. A királyné kincseit mint ígérte, azonnal átküldte. Hogy annál sikeresebben intézhesse a végcsapást, a királyi biztosoknak, kik jun. 13-án már Enyedre értek, megírta, hogy vesztég maradjanak ¹⁾).

A szultánhoz szintén irt, Izabella pártját veté okul, hogy németeket kelle behínia; azt írta, hogy már kibékültek s a sergek kimenőfélben vannak ²⁾). Ez alatt Szászsebes kapui is megnyitak, Izabellához ment, könyhullatások közt veté magát lábaihoz, s bocsánatot kért; azonban bocsánat helyett kemény kifakadásokkal találkozott, s Nádasdinak nagy nehezen sikerült annyira vinni, hogy legalább színleg kibékéltesse őket. Felszólíták, hogy mondjon le: a királyné fia jogait csonkitani feljogosítva magát nem érezte ³⁾). Sok idő kellett, míg annyira vihették, hogy a szerződés elfogadását remélhették.

A mint e percz ütött, Martinuzzi nyolczas fogatu vörös bársonyos diszkocsiba veté magát, a kocsi mellett négy királyilag szerelt paripa, előtte négyszáz huszár, utána kétszáz gyalog fegyveres ⁴⁾). Így találkozott Enyeden Castaldoval.

A fővezér erre ura nevében köszönteté a királynét, s neki nápolyi hímzéseket küldött ajándékba. Nehány nap mulva maga is Szászsebesre ment, s a szerződés elfogadtatásához fogtak.

Napok, mondhatni hetek teltek el, míg eredmény mutatkozott, mert fia részére a szileziai herczegségek jövedelmét 25,000 frtban kívánta biztosittatni, s nem akart beleegyezni, hogy a jegyajándékáért ajánlt 100,000 aranynak csak kamatját fizessék, mint ezt itt felmeríték... Mely nap és mit irtak alá, megmondani nem tudjuk; azt látjuk, hogy jul. 16-kán a biztosok Szászsebesen általános bűnbocsánatot bocsátanak ki, melyben névszerint – a töröksegélyért annyit fáradozott – Szalánczi János lön megemlitve ⁵⁾). Balassa Menyhért, Csáki Mihály s több tanácsosok bántatlansága szintén biztosítva lön.

¹⁾ Pray, Epist. Procer. II. 258. 69. ²⁾ Pray, Epist. Procer. II. 260.

³⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 30. Pray, Epist. Procer. II. 266.

⁴⁾ Wolf. de Bethlen. I. 485. ⁵⁾ Gr. Kemény J. Append. Dipl. ez évhez.

Mikor mindezek meg voltak, s sem töröksegély, sem Petrovics ráczhada sehol sem mutatkozott: Izabella a szerződést könyhullatások közt végre is aláírta.

VI.

Castaldoék a koronát elveszik. Izabella lemondása, s a korona átadás ünnepe. A királyné bucsuja.

Már csak a végrehajtás van hátra; s függőben a korona ügye, melyről a királyné némelyek szerint fia nagykorúságáig, mások szerint legalább az ország nélkül nem akart rendelkezni ¹⁾).

A végrehajtásnak hogy némi ünnepélyes színt adjanak, a biztosok Kolozsvárra részletes gyűlést hirdettek. S kezdetét vette Izabella kivonulása.

Költőkre hagyjuk festeni a királyné s már 11 éves fia kedélyállapotát, mikor Szászsebesen ott hagyák a maig is fennálló öreg házat, melyben a férj és atya, János király megholt; s elhagyák Fejérvárt, hol kilencz éven át uralkodtak.

Izabella a biztosok társaságában vonult, spanyol katonaság fedezete alatt. A korona még kezeiben.

A mint Felvinczre érnek, Enyed és Torda között, Izabella Székely Pál házához tért vala be, a malom közelében; már ismét útkészen áll, testőrsége előre van küldve... ekkor spanyol katonaság rohanta meg, s a koronát és hozzátartozó jelvényeket a királynétól elvevék ²⁾... Izabella fájalmát, s a hátra lévő kísérete által támasztott zajt Martinuzzi és Nádasdi hosszas beszédek által kivánták csillapítani.

A biztosok már mindent birtak. Az ország nagyobb városai s váraiban Castaldo katonasága, a korona szintén kezökben. A végrehajtás megvolt, a többi csak ünnepély.

Ily előzmények után nyílt meg Kolozsvárt a nevezetes gyűlés jul. 26-án, mely Engel szerint egyelőre gondolkodási

¹⁾ Katona, Hist. Crit. XXII. 27–45. ²⁾ Wolf. de Bethlen. I. 488–90. Katona. XXII. 41.

időt kért, s annak kitelése után, törvényük s határaik védelme mellett, a királyné részére kiköték, hogy jegypénze dec. 24-ig fizetődjék ki, addig kapjon hónaponként 2000 aranyot, s míg ő és fia ki nem lesznek elégitve, az ekkor Erdélyhez tartozó Kassáról ne mozdittassanak ki ¹⁾. A biztosok, csakhogy Erdélyt kardcsapás nélkül megkaphaták, megígérték mit lehetett; mégis ez érdekes gyűlés törvényczikkeiben a fennebbiekről mit sem látunk, de igen azt, hogy János király azon adományozásait, melyeket hűtlenség czíme alatt kobzott és adományozott el, megsemmisíték ²⁾.

Meglévén, kezdődött a szerződés pontjainak teljesítése. Bekövetkezett a nagy nap. Kolozsvár tágos piacznán lovasság volt felállítva. A harangok zugtak, s a rendek a jövőtől féltő néptömeg sorai közt a piaczi nagy templomba vonultak. Castaldo tábornok s a kir. biztosok megjelentek, s az oltár balfeléni állványon foglaltak helyet. Nehány percz múlva királyi fogattal a még mind szép és fiatal királyné, mellette a 11 éves szőke fürtű királyfiu jött, mindkettő magyar gyászruhában: az oltár jobbfeléni állvány várt reájok.

A két kíséret s az ország rendei körbe állták a templom terét, s kezdődött az ima... Végével megnyilt a rendek köre, hozták a szent koronát, letevék az oltárra. Castaldo tábornok, ecsedi Báthori Endre és Nádasdi Tamás k. biztosok kiléptek, a királyné Martinuzzi magas szikár alakjától követve, fiát balján vezetve, könnyes szemekkel az oltárhoz lépett, s a királyi pálczát kezébe véve, Castaldonak nyujtá, I. Ferdinánd király kezére ³⁾. Az alatt latin nyelven egy megható, s mondhatni szemrehányó beszédet tartott a rendekhez, s feloldá esküjük alól ⁴⁾. Castaldo szintén beszélt, megkísérté megnyugtanni Erdély rendeit, mennyiben hatalmában állt egy ily jelenet benyomása után, ősi szabadságuk fentartása ígérete által a kedélyeket megnyugtanni.

A szomorító látványokra a szerződés egyes pontjai végrehajtása következett. Első volt a tizenegy éves királyfi mát-

¹⁾ Engel, Geschichte. IV. 113. ²⁾ Gr. Kemény, Cod. Art. Diet. I. 129.

³⁾ Kovachich, Scriptor. Minor. I. 338. ⁴⁾ Wolt. de Bethlen. I. 490.

kasága Ferdinánd király legkisebb, négy éves leányával, Johannával, mit a még akkor diszében álló kolozsmonostori apátság templomban hajtottak végre.

Ez alatt Petrovicscsal is létrejött a kiegyezés, Munkácsot megkapta Temesvárért, s Losonczy István átvette a Bánságot¹⁾.

Már csak a kivonulás van hátra. A koronát somlyói Bathori Endre, Dobó Domokos, Nyári Lőrincz Tokajba vitte, s onnan négyszáz huszár fedezete alatt Bécsbe küldék, hol sept. 3-kán mint diadaljel szemlére tétetett²⁾. Vele ment Balassa Menyhért is, hogy Ferdinánd bünbocsánatát megköszönje.

Végül a királyné is útkészen volt, elhagyni Erdély megszeretett földét, melynek majd egy tizeden át volt uralkodója. Most látta, mennyire volt szeretve. Martinuzzi is elkísérte a Mészsig, a tulajdonképi Erdély határáig; aug. 19-én Egregyen háltak, s másnap gyámfiát, kit haldokló atyja rábizott, többször megölelte, megcsókolta, az ősz férfi mint gyermek sirt, mind kettőjüknek egy-egy erszény aranyat adott útra: pazar lett, mintha sejténé, hogy örökre válik tőlük.

Izabella nem kevésbé volt megindulva. A hegyre érve, leszállt kocsijából, visszanézett a szép hazára, melynek királynéja megszűnt lenni; s a fakérgére, mely alatt utolsó áldását mondá azokra, kiktől oly nehezen vált, S. F. V. betüket metszé, Sic fata volunt, így akarják a végzetek – kezdő betűit, e szavakkal akarván igényét a hon szívébe metszeni³⁾. Azzal fia nevelője, kanonok Csáky Mihály, Kendi Antal, Patócsi Ferencz s más főurak kíséretében Kassára utazott...

Martinuzzi itt maradt, Erdély fővajdája lett 15,000 frt. fizetéssel, annyival, mennyit János Zsigmondnak a királyfinak kötött volt ki, míg egyházi jövedelmei a 40,000 fto meghaladták.

Elég, hogy ő végrehajtá nagy gondolatát... A magyar szent koronát Ferdinánd kezébe adá... A magyar független királyság reményének véget vetett...

És – az aluszékony török udvar csak ekkor ébredett.

¹⁾ Katona. XXII. 33. ²⁾ Magy. Tört. Emlékek. Okmányt. II. 269.

³⁾ Toppeltinus, Origines et Occasus Transilvanorum 1667. 217. J. Schesaeus. 82. 1.